

Doprinosi frankfurtske škole teorijama medija

Stazić, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:229481>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

Doprinosi Frankfurtske škole teoriji medija

Završni rad

Studentica: Marija Stažić

Mentorica: Jelena Jurišić, doc. dr. sc.

Zagreb, rujan 2018.

ZAHVALA

Zahvaljujem mentorici docentici Jeleni Jurišić koja me svojim znanjem i iskustvom obogaćivala protekle tri godine, a jednako tako i mentorirala nastajanje ovog rada te imala razumijevanja za sve moje studentske i ljudske nesavršenosti.

Zahvalu također želim uputiti nastavnicima s Odjela komunikologije i Odjela filozofije Hrvatskih studija koji su me kroz svoja predavanja, razmišljanja i poticaje odgajali da postanem mlada, obrazovana osoba koja kritički promišlja svijet oko sebe, a posebno da u svijetu raznih istina nikada ne zaboravi tražiti onu pravu Istinu.

Želim zahvaliti i svojim kolegama, posebno Luciji i Duji bez čije bi svakodnevne potpore i pogrde moje studiranje bilo monotono i nepotpuno onog društvenog aspekta razvoja mlade osobe.

Naposlijetku, najveću zahvalu želim uputiti svojim roditeljima za čije darove nemam dovoljno velike ili posebne riječi hvale kojima bih mogla iskazati zahvalnost, ali mogu pokušati na način da se zahvalim dragom Bogu na svakoj milosti i providonosti kojom obasiplje darovani mi život.

SADRŽAJ

Sažetak	4
1. Uvod	5
2. Frankfurtska škola	7
2. 1. Frankfurtska škola i njeno učenje	7
2. 2. Kritička teorija društva	8
3. Doprinosi Frankfurtske škole teorijama medija	11
3. 1. Theodor Adorno	11
3.1.1. Autoritarna ličnost	12
3.2. Max Horkheimer.....	14
3.2.1. Dijalektika prosvjetiteljstva	14
3.3. Herbert Marcuse	16
3.3.1. Jednodimenzionalni čovjek — Rasprava o ideologiji razvijenog industrijskog društva.....	16
3.4. Leo Löwenthal.....	17
3.4.1. Književnost, popularna kultura i društvo	18
4. Zaključak	19
5. Literatura	21

SAŽETAK

Premda je nastala u nezahvalnom povijesnom periodu, Frankfurtska škola iznjedrila je brojna istraživanja na području društvenih znanosti koja su poslužila za razvitak raznih teorija te je potaknula nove intelektualne spoznaje. Tako je uvelike je doprinjela razvoju komunikologije, još relativno mlade znanosti, ponajviše kritičkim, interdisciplinarnim pristupom prema praksi u kapitalističkim društvima što je iznjedrilo kritičku teoriju društva kao najznačajniji produkt Frankfurtske škole. U njoj je sadržana imanentna kritika tadašnjeg društva i stupova zapadne kulture, a najveći utjecaj na njezin razvitak imali su središnji predstavnici Škole koji djeluju pod utjecajem naomarksističkih ideja: Theodor Adorno s istraživanjem i definiranjem autoritarne ličnosti, Max Horkheimer s ukazivanjem na problem izokrenutih vrijednosti društva kroz djelo „Dijalektika prosvjetiteljstva“, Herbert Marcuse kroz djelo „Jednodimenzionalni čovjek“ u kojem upozorava na nedostatak kritičke promisli običnog čovjeka i probleme koje sa sobom takva pojava nosi, te Leo Löwenthal koji je proučavanjem američkih tjednika spoznao transformaciju kapitalizma iz proizvodne u potrošačku fazu.

ABSTRACT

Though it ensued in an ungrateful period of the history the Frankfurt School has come up with numerous research in the field of social sciences that served to develop various theories and inspired new intellectual cognitions. This has greatly contributed to the development of communicology, still relatively young science. Mostly through School's critical, interdisciplinary approach to practice in capitalist societies, which gave rise to the critical theory of society as the most important product of the Frankfurt School. It contains immanent critique of the then society and pillars of Western culture, and the greatest influence on its development has been the central representatives of the School who worked under the influence of the neo-Marxist ideas: Theodor Adorno with the exploration and definition of authoritarian personality, Max Horkheimer, pointing to the problem of the inverted values of society through the work of „Dialectic of Enlightenment“, Herbert Marcuse through the work " One-Dimensional Man" in which he warns of the lack of a critical perception of the ordinary man and the problems that come with that phenomenon, and Leo Löwenthal, who through the study of American newspapers saw the transformation of capitalism from its production into the consumer phase.

1. UVOD

Korijeni nastajanja raznih teorija medija i komunikologije kao znanosti u većini zemalja se nalaze u rješavanju praktičnih problema, npr. u gospodarskoj, vojnoj i političkoj uporabi medija za reklamu i propagandu. No, nije rijedak slučaj kako su razvoju teorije medija doprinjela i istraživanja iz raznih područja društvenih i humanističkih znanosti čija se prvobitna intencija nije nalazila u doprinosu razvoju komunikologije. Jedan takav utjecaj plodova ostalih znanosti na razvitak teorije medija počeo se odvijati u razdoblju između dva svjetska rata.

Razdoblje nakon Prvog svjetskog rata u Njemačkoj bilo je, između ostalog, obilježeno nastankom novih škola marksističke misli od kojih je središte pozornosti čvrsto zauzela skupina teoretičara, prvenstveno filozofa, okupljenih oko Instituta za društvena istraživanja (Institut für Sozialforschung) iz Frankfurta na Majni kojeg je, kao podružnicu Frankfurtskog sveučilišta, utemeljio Carl Grünberg 1923. godine. Teoretičari koji su djelovali na Institutu dobili su naziv *Frankfurtska škola*, a njihove ideje su se proširile prvo po SAD-u zahvaljujući emigraciji 1930-ih, a zatim u posljednjih nekoliko godina i diljem svijeta. U Hrvatsku su njihove ideje došle 1960-ih, te je 1964. u Zagrebu utemeljen Institut za društvena istraživanja.

Frankfurtska škola uvelike je doprinjela razvoju komunikologije, još relativno mlade znanosti, ponajviše kritičkim, interdisciplinarnim pristupom (u kojem su koristili razne društvene znanosti; filozofiju, sociologiju, politiku, estetiku i brojne druge znanosti) prema praksi u kapitalističkim društvima što je iznjedrilo kritičku teoriju društva kao najznačajniji produkt Frankfurtske škole. U njoj je sadržana imanentna kritika tadašnjeg društva i stupova zapadne kulture, a najveći utjecaj na njezin razvitak imali su središnji predstavnici Škole i ujedno najznačajnija imena u teoriji društva, politike i medija: Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse i Leo Lowenthal.

Uzevši u obzir povijesno razdoblje nastajanja Frankfurtske škole, društvene prilike/neprilike pod kojima je nastajala i utjecaj njezinog rada na stvaranje jedne potpuno nove znanosti u to vrijeme odabrala sam ovu temu kao temu svog završnog rada kako bih produbila svoje znanje o samim doprinosima Škole komunikologiji, ali jednako tako i kako bih mogla zauzeti konkretan, kritički promišljen stav o komunikologiji kao znanosti, njezinim počecima i tko ili što je zapravo imalo utjecaj na njezino stvaranje i gradnju „komunikološkog pogleda na svijet

oko nas“. Jednako tako držim za istraživanja što ih je Škola iznjedrila da su vrijedna za sveobuhvatno čovjekovo obogaćenje i da pripadaju „cjeloživotnoj školi“ neovisno o struci, području znanstvenog zanimanja osobe koja ih promatra ili slično.

Za pisanje ovog rada najvećim su dijelom poslužila istraživanja spomenutih predstavnika Frankfurtske škole uz razne analize njihovih radova čiji su autori većinskim dijelom sociolozi, filozofi i komunikolozi s područja Balkana.

Radom će se nastojati (1) prikazati rad Frankfurtske škole i učenja koja je iznjedrila predstavljanjem društvenih i povijesnih okvira njezina nastajanja, a (2) poseban naglasak će se staviti na Kričku teoriju društva kao najznačajniji proizvod teoretičara Škole kroz njezino nastajanje i ključne misli koje iznosi kao revolucionarna teorija toga doba. Nadalje, (3) prikazat će se doprinosi Frankfurtske škole za konkretno nastajanje teorije medija kako bi se naposljetku moglo (4) iznijeti najznačajnija istraživanja Theodora Adorna („Autoritarna ličnosti“), Maxa Horkheimera („Dijalektika prosvjetiteljstva“), Herberta Marcusea („Jednodimenzionalni čovjek“) i Lea Löwenthala („Književnost, popularna kultura i društvo“).

2. FRANKFURTSKA ŠKOLA

U razdoblju nakon Prvog svjetskog rata u većem dijelu Europe počela se razvijati moderna kultura u čijem je središtu bila masovna proizvodnja za strogo komercijalne ciljeve. Takav je razvitak društva uzrokovao okupljanje intelektualaca istomišljenika oko raznih Instituta koji su smatrali da se borbom za istinu kroz istraživanja mogu ublažiti utjecaji konzumerizma koje je moderna kultura nosila sa sobom.

Tako se u Njemačkoj pojavio Institut za društvena istraživanja (Institut für Sozialforschung), danas poznat kao Frankfurtska škola koji je oko sebe okupio većinom lijeve intelektualce marksističkog usmjerenja, koji su se uglavnom kritički odnosili prema praksi u kapitalističkim društvima, ali su isto tako bili kritički nastrojeni i prema praksi prve zemlje socijalizma SSSR-a. Institut je 1923. godine osnovao radikalni njemački biznismen Felix Weil čija je želja bila neovisno propitivanje Marxovih mišljenja s ciljem kritičkog upozoravanja na opasnosti i konformizam u nastavi na njemačkim sveučilištima (Inglis, 1997: 34).

Takav pristup i cilj škole donio je brojna istraživanja s područja sociologije, a kao svoju najznačajniju ostavštinu, razvio je Kritičku teoriju društva. O učenjima Frankfurtske škole i sastavnicama Kritičke teorije društva više će se govoriti u sljedeća dva potpoglavlja.

2. 1. Frankfurtska škola i njeno učenje

Mladi ljevičarski filozof Max Horkheimer, 1930. godine je postao direktor Instituta, no nedugo nakon toga Hitler se svojim dolaskom na vlast okomio na Školu i njezina marksistička istraživanja, posebice zato što su njezini profesori bili većinom Židovi, te je ona postala jednom od prvih meta kulturalne mržnje. Tako je Horkheimer Institutom nastavio upravljati u egzilu od 1933., prvo u Francuskoj, a potom u SAD-u. Njemu se pridružio filozof i glazbenik, Theodor Wisengrund Adorno te Heideggerov bivši student, Herbert Marcuse. Leo Löwenthal, Franz Neumann i Erich Fromm bili su blisko povezani s Institutom 1930-ih, kao i Walter Benjamin, iako nešto distanciranije. Nakon Drugog svjetskog rata Marcuse i Löwenthal su ostali u SAD-u, dok su se Horkheimer i Adorno vratili u Zapadnu Njemačku te ponovo pokrenuli Institut u okviru Sveučilišta Johann Wolfgang Goethe u Frankfurtu na Majni 1950.

godine. Ovdje je Institut naišao na nove pristaše, prvenstveno filozofe Alfreda Schmidta i Jürgena Habermasa (Therborn, 1970: 65-96).

Najveći utjecaj na Frankfurtsku školu ostavila je, uz Freudove i Weberove ideje, društvena i politička misao Karla Marxa. Tako se područja istraživanja Frankfurtske škole kreću od društvene i političke teorije preko psihologije do glazbene estetike i književne kritike čime je stvoren interdisciplinarni pristup društvenim fenomenima. Na taj način Institut se mogao posvetiti potpuno novom radu u pogledu pristupa i promatranju društvenih zbivanja tadašnjeg doba, a želja za preokretom, kritičkim pristupom prema postojećem društvu ono je što ih je sjedinjavalo premda su dolazili iz različitih učenjačkih sredina (Jay, 1971: 7-8).

Škola je prelaskom u SAD doživjela svoj procvat jer je odlazak u jedan drugačiji, novi kulturološki svijet i društvo pružilo znanstvenicima socijalno-filozofijski poticaj. Sam Horkheimer (Jay, 1971: 7-8) je u predgovoru knjige Martina Jaya „Dijalektička Imaginacija-Povijest Frankfurtske Škole i Instituta za Socijalno istraživanje 1923.-1950. iz 1971. godine pojasnio kako je „nakon emigracije u Ameriku, preko Ženeve, marksističko tumačenje društvenih događaja i dalje imalo dominantno mjesto u radu Škole, premda to ni u kojem slučaju nije značilo da je dogmatski materijalizam postao glavna tema njihovog mišljenja. Razmišljanja o političkim sistemima naučila su ih da je nužno, kako je to Adorno rekao, „ne misliti o zahtjevima Apostula kao sigurnima i, k tomu, ne oduzimati ništa od obraćanja nedvosmislenom pojmu istine.“ (Jay, 1971: 8) Sukladno tome, Škola je stvorila novi pristup samim istraživanjima kojim se sve dovodi u pitanje, od teorije do empirije, a predmet istraživanja koji se najviše propituje postaje društvo (ponajprije politika, ekonomija, kultura) i temelji na kojima je ono izgrađeno kao glavni krivci stanja u kojem se ondašnje društvo nalazilo.

2. 2. Kritička teorija društva

O ‘kritičkoj teoriji’ prvi je put pisao Horkheimer u članku naslovljenom Tradicionalna i kritička teorija objavljenom u časopisu Zeitschrift für Sozialforschung 1937. godine. Adorno (Adorno, 1966/1979: 170) će trideset godina kasnije reći kako „Horkheimerova formulacija ‘kritička teorija’ ne želi učiniti prihvatljivim materijalizam, već [ga] dovesti do teorijske

samosvijesti”. Kritička je teorija zapravo Horkheimerova koncepcija marksizma, a sam se termin izvodi iz konvencionalnog opisa marksizma kao kritike političke ekonomije.

Kao takva oslanja se na nadahnuće iz marksizma i na teoriju koja kritizira imanentne napetosti građanskog društva i njegovog uspona na ekonomsku i time političku dominaciju uz pomoć kapitalizma i industrijske masovne proizvodnje. Marcuse (Marcuse, 1969: 28-32) upozorava kako je „kapitalizam uspio oblikovati potrebe potrošača, ugušiti njihovo kritičko razmišljanje i na kraju ih pretvoriti u jednodimenzionalna bića“ te ističe ključno značenje masovnih medija u manipulaciji potrebama. „Sadržaji medija imaju odlučno značenje za oblikovanje 'jednodimenzionalnog čovjeka'. Masovni mediji neprimjetno oblikuju ljude u skladu s potrebama postojećeg sustava tako što potiskuju kritičko individualno razmišljanje i promiču 'jednodimenzionalno mišljenje' koje integrira suprotnosti: 'Klasni interes koristi masovne medije za reklamu nasilja i gluposti, za omamljivanje slušatelja“, a prema Horkheimeru i Adornu (Adorno, Horkheimer, 1971: 5) „takva industrija kulture koju stvaraju moćnici prakticira apologiju društva, 'idolopoklonstvo postojećemu i moći“.

Kritička je teorija za Horkheimera (Horkheimer, 1937/1982: 155) bila imanentna kritika postojećeg društva jer je „stvorena kako bi osnovne proturiječnosti kapitalističkog društva dovela do svijesti time što se stavlja izvan mehanizama reprodukcije i ograničenja prevladavajuće podjele rada. Postoji ljudsko ponašanje kojemu je predmet samo društvo. Ono nije usmjereno na odstranjivanje nekih neprilika jer mu se one pojavljuju nužno povezane s čitavim uređenjem društvene zgrade. Iako takvo ponašanje proizlazi iz društvene strukture ipak ono ni u svojoj namjeri, ni u svom objektivnom značenju nije usmjereno u pravcu poboljšanja funkcioniranja te strukture”

Ono što Horkheimer pokazuje kao značaju razliku između kritičke i tradicionalne teorije jesu dva različita „načina spoznaje” (Erkenntnisweisen). „Način spoznaje tradicionalne teorije potječe od specijaliziranih znanosti i primijenjen je u njima, posebice prirodnim znanostima. Kritička teorija s druge strane kreće od shvaćanja čovjeka kao subjekta ili tvorca povijesti te uspoređuje postojeće objektivizacije ljudske aktivnosti s čovjekovim inherentnim mogućnostima (Therborn, 1970: 65-96).

Sukladno rečenomu, možemo zaključiti kako kritička teorija u svojoj konačnici promatrano društvo dijeli u dvije grupe: tlačitelji i žrtve. Povijest i stvarnost u vidu politike, ekonomske i kulturne situacije društva oblikovale su ove grupe koje kontroliraju tradicionalne institucije čiji su voditelji zapravo tlačitelji. Ujedno, ona je glavna i najveća ostavština Frankfurtske škole.

Teorija koja svoje utemeljenje pronalazi u pretpostavkama o konzumerskom društvu, a empirijom ih i dokazuje i danas je aktualna, a njezini se odjeci vrlo lako mogu pronaći u nepisanim društvenih zakonima čiji su glavni autori moćnici društva koji medije koriste kao svoje oružje u borbi protiv prave istine o društvu i svijetu oko nas.

3. DOPRINOSI FRANKFURTSKE ŠKOLE TEORIJAMA MEDIJA

Četiri najznačajnija doprinosa Frankfurtske škole teorijama medija razmatrat će se kroz sljedeća poglavlja. Prvi od njih je Adornovo istraživanje o „autoritarnoj ličnosti“ u kojemu razvija odnos osobina razvijenih u djetinjstvu s mogućnošću razvijanja fašističkih ideoloških stavova i ponašanja kod osobe. Drugi je djelo „Dijalektika prosvjetiteljstva“ u kojemu su izokrenute prosvjetiteljske ideje okarakterizirane kao uzročnik tadašnjeg stanja i zbivanja u društvu. Sljedeći bitan doprinos Škole teorijama medija jest Marcuseov „Jednodimenzionalni čovjek“ u kojem Marcuse optužuje medije da imaju ključno značenje u manipulaciji potrebama potrošača i za oblikovanje „jednodimenzionalnog čovjeka“ na način da neprimjetno potiskuju kritičko razmišljanje, a njeguju ono jednodimenzionalno. Zadnji doprinos o kojemu ćemo govoriti je zbirka eseja Lea Löwenthala „Književnost, popularna kultura i društvo“ koja sažima njegovo istraživanje brojnih tjednika o američkom kućanskom životu i donosi definiciju „spektakularnog društva“.

3. 1. Theodor Adorno

Hrvatska Enciklopedija navodi kako je Theodor Wiesegrund Adorno bio njemački filozof, sociolog, muzikolog i skladatelj. Rođen je 1903. godine u Frankfurt na Majni, a preminuo 1969. godine u Švicarskoj. Studirao je filozofiju, sociologiju i psihologiju na Sveučilištu Johann Wolfgang Goethe u Frankfurtu na Majni, na kojem je doktorirao filozofiju 1924. tezom o Husserlovoj fenomenologiji. Nakon toga dvije je godine u Beču studirao kompoziciju kod Albana Berga te klavir kod Eduarda Steuermanna, a 1929. habilitirao se za filozofiju egzistencije temom o Kierkegaardovoj estetici. Ubrzo je počeo predavati na Institutu za društvena istraživanja u Frankfurtu na Majni, a nakon dolaska nacionalsocijalizma na vlast odlazi u emigraciju, na Merton College u Oxfordu (1934.–37.) te u SAD (New York i Los Angeles) gdje surađuje s ostalim pripadnicima frankfurtske škole. Po povratku u Europu 1949. bio je ravnatelj Instituta za društvena istraživanja (od 1953.) te redoviti profesor filozofije i sociologije u Frankfurtu na Majni.

Kako Hrvatskoj Enciklopedija objašnjava, pripadništvo kritičkoj teoriji društva, odnosno frankfurtskoj školi te njezinu emigrantskom životu bitno je odredilo Adornove filozofske nadzore usmjerene protiv rastućega totalitarizma u Europi pa je veći dio svojega socijalno-političkog i estetičkoga mišljenja podredio kritici svakoga mogućeg oblika mišljenja koje se postavlja 'totalnim', odnosno cjelovitim, apsolutnim, identificirajućim i autoritarnim. Smatrao je da se takvo mišljenje razvija u društveno-političkim odnosima, ali se u suvremenosti najizravnije vidi u estetičkome izrazu, točnije u umjetnosti i kulturi. Bio je stoga kritičar totalitarizma ne samo u političkome nego i u kulturnome smislu, kritizirajući kapitalizam i komunizam te industrijsku kulturu razvijenu u poslijeratnome svijetu. Zajedno sa suradnicima na Sveučilištu Berkeley objavio je knjigu *Autoritarna ličnost* (*The Authoritarian Personality*, 1950). U njoj je razvio istoimenu sintagmu te F-ljestvicu (prema početnome slovu riječi fašizam) koja mjeri udio psiholoških karakteristika pojedinca (njih devet) pogodnih za razvoj isključujućih vrijednosti nastalih u djetinjstvu, a koje mogu dovesti do fašizma. U sklopu šire kritike svijeta koji se sveo na masovnu potrošnju, depersonalizaciju te eskapizam i otuđenost života, zajedno s Maxom Horkheimerom kritizira prosvjetiteljsku filozofiju u utjecajnom istraživanju *Dijalektika prosvjetiteljstva* (*Dialektik der Aufklärung*, 1947).

3.1.1. Autoritarna ličnost

Teodor Adorno je s grupom suradnika objavio 1950. godine objavio istraživanje pod nazivom *Autoritarna ličnost*. Ono je bilo prvi i najutjecajniji rad koji je istraživao potencijalno autoritarnu ličnost, čija je struktura takva da izražava posebnu podložnost antidemokratskoj propagandi, uključujući i antisemitizam. Njime su autori učinili jedinstveni pokušaj da ujedine neke od glavnih teorijskih struja u tadašnjim društvenim znanostima - psihoanalizu, psihometriju i Kritičku teoriju.

U tom istraživanju je autoritarna ličnost definirana kao poseban sklop crta osobnosti, stavova i vrijednosti, tipičan za pojedinca koji ima izrazitu antidemokratsku orijentaciju. Posebno je zanimljiv simbolički primjer ponašanja osoba autoritarnog karaktera, koji Adorno (Adorno 1951: 291) daje opisujući takozvani „fenomen položaja biciklista“, ističući da se biciklist saginje od struka nagore (autoritarna ličnost je ponizna prema jakim i moćnim), a gazi od struka nadole (autoritarna ličnost ponižava slabe i nemoćne).

Na osnovu niza psihometrijskih istraživanja i ispitivanja Adorno je sa suradnicima jasno definirao određene karakteristike autoritarne ličnosti te je konstruirana F ljestvica (Fascism) za mjerenje stupnja autoritarnosti, koja je dobila ime na osnovu fašističke ideologije.

Te karakteristike su: 1) konvencionalizam, 2) autoritarna submisivnost, 3) antiintraceptivnost, 4) agresivnost, 5) poštovanje vlasti i pozitivan odnos prema njoj, 6) destruktivnost i cinizam, 7) sklonost vjerovanju da svijetom vladaju tajna udruženja i velike zavjere, 8) rigidnost mišljenja i postojanje praznovjere i stereotipa, 9) pretjerano interesiranje za seksualne nastranosti - njihovo oštro osuđivanje, ali i često pominjanje u raznoraznim kontekstima. (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950: 228)

Iz dobivenih rezultata istraživanja Adorno i suradnici su zaključili kako postoje osobe koje su sklonije antidemokratskoj orijentaciji od drugih i znatno podložnije prihvaćanju ideološkog obrasca kakav je fašizam. „Tako u osnovi hijerarhijski, autoritarni, iskorištavajući odnos roditelj-dete se prenosi u stav koji je orijentisan na moć, eksploatatorski zavisn prema svom seksualnom partneru i Bogu i lako može kulminirati u političkoj filozofiji i društvenom stavu gde nema mesta za bilo šta osim za očajno kačenje za što god izgleda snažno te prezrivo odbijanje svega što je namenjeno dnu." (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950: 971).

Ovo istraživanje uvelike je doprinjelo razvoju kritičke teorije društva, a onda i teorije medija jer je otkrilo jedan od načina nametanja mišljenja moćnika manjima, slabijima u društvu (prethodno spomenut odnos „tlačitelj-žrtva“). Također, omogućilo je i razumijevanje agenda settinga i funkcioniranja medijskog sustava jedne države, posebice u iznimnim situacijama kao što su ratovi u kojima politički moćnici plasiraju i nameću informacije koje oni sami filtriraju prethodno zastrašenoj masi – žrtvi. U svemu tome možemo razabrati i moralnu upitnost funkcioniranja takvog medijskog sustava te dovesti u pitanje i postojanje istine, stvarnosti društva sa svim svojim komponentama. Horkheimer (1937/1982: 171) nam u svojem zagovaranju objektivnosti istine, nasuprot svim relativističkim strujama 1930-ih daje odgovor čemu je potrebno stremiti: „Prema njoj (kritičkoj teoriji) postoji samo jedna istina a pozitivni predikati čestitosti, unutrašnje dosljednosti, umnosti, težnje k miru, slobodi i sreći ne mogu se u istom smislu pripisati nekoj drugoj teoriji i praksi”

3.2. Max Horkheimer

Max Horkheimer, kako navodi Hrvatska Enciklopedija bio je njemački filozof i sociolog rođen 1895. godine u Stuttgartu, a preminuo 1973. u Nürnbergu. Studirao je psihologiju i filozofiju u Münchenu, Freiburgu i Frankfurtu, gdje je 1922. doktorirao kod H. Corneliusa tezom o Kantu. Od 1930. profesor je na Sveučilištu u Frankfurtu i ravnatelj Instituta za društvena istraživanja. Godine 1932. pokrenuo je znameniti Zeitschrift für Sozialforschung. U radovima iz razdoblja 1932.–37. definirao je opću koncepciju "kritičke teorije društva", utemeljenu na marksovskoj kritici političke ekonomije, prilagođenoj uvjetima kasnoga kapitalizma, te na usporednoj kritici metafizike i pozitivizma (objavljeni ponovno pod naslovom Kritička teorija – Kritische Theorie, I–II, 1968).

3.2.1. Dijalektika prosvjetiteljstva

Prema Hrvatskoj Enciklopediji, Horkheimer je pod utjecajem europskih i svjetskih zbivanja u 1930-ima i 1940-ima odbacio kritiku političke ekonomije i na početku 1940-ih, zajedno s Adornom, u djelu Dijalektika prosvjetiteljstva (Dialektik der Aufklärung, 1947), definirao novi glavni problem kritičke teorije društva: „dijalektiku prosvjetiteljstva“, odnosno radikalnu kritiku sveukupne zapadne civilizacije i kulture kao gospodarenja ljudskoga roda nad prirodom. Tu je temu poslije samostalno razvijao kao kritiku instrumentalnog uma, odnosno kao kritiku zapadne racionalnosti.

Dijalektika prosvjetiteljstva smatra se reprezentativnom ne samo za dvojicu autora koji su je napisali nego i za čitavu Frankfurtsku školu te predstavlja centralno djelo kritičke teorije. Kao takva, poslužila je kao povod za mnoga kasnija istraživanja.

Prosvjetiteljstvo je tijekom vremena zlorabljenjem vlastitih ideja izgubilo prvobitni cilj humanog karaktera te prema Karahasanović (2014: 90) „stvorilo jednu novu kulturno-povijesnu epohu zasnovanu na porobljavanju čovjeka i prirode, ali isto tako i dehumanizirajuće ideologije poput nacionalsocijalizma i fašizma. Zato je ključno pitanje koje Adorno i Horkheimer postavljaju kako je svijet uopšte došao u stanje u kakvom se našao, ako

su prosvjetiteljstvo i tendencije koje je ono sa sobom nosilo, obećavale bolji svijet za čovjeka.“

U Dijalektici prosvjetiteljstva Adorno i Horkheimer se koriste pojmom „kulturalna industrija“ kako bi označili (za njih negativnu) pojavu standardizacije svih oblika proizvodnje, pa tako i standardizacije područja kulture. Najveći problem za njih predstavlja monopol kojem podliježe sva kulturalna industrija koja je zbog autoriteta i moći drugih industrija u društvu potpuno nemoćna kako iz političkih tako i iz ekonomskih razloga jer je „sva ta masovna kultura pod monopolom identična i počinje se nazirati njezin skelet, njezin pojmovni kostur proizveden monopolom. Upravljači uopće nisu toliko zainteresirani da taj kostur prikriju, njihova moć je utoliko jača ukoliko bezočnije nastupa. Filmovi i radio uopće više ne moraju nastupati kao umjetnost. Istinu da nisu ništa drugo do posao upotrebljavaju kao ideologiju koja treba legitimirati šund koji namjerno proizvode. Oni sami sebe nazivaju industrijama i objavljene brojke o primanjima njihovih generalnih direktora pobijaju svaku sumnju u društvenu neophodnost gotovih proizvoda.“ (Adorno, Horkheimer, 1977/1944: 126-129).

Jednako tako upozoravaju i na posljedice prvobitno neintendiranog autoritativnog režima prosvjetiteljstva kojime se kritičko mišljenje pojedinaca u potpunosti ugušilo što pokazuju na primjeru medija koji služe kao platforma preko kojih se takvo „nasilje“ vrši. Ističu kako „ona potreba koja bi možda mogla umaknuti centralnoj kontroli već je potisnuta kontrolom individualne svijesti. Korak od telefona k radiju jasno je razdvojio uloge. Telefon je sudionicima još liberalno dopuštao da igraju subjekt. Radio demokratski sve pretvara u slušaoca da bi ih autoritarno izručio međusobno jednakim programima stanica. Nije se razvila nikakva aparatura za odgovore, a privatnim se emisijama nameće nesloboda. One su ograničene na apokrifno područje 'amatera' koji su uz to još odozgo organizirani.“ (Adorno, Horkheimer, 1977/1944: 126-129).

Ono što još Adorno i Horkheimer (1977/1944: 126-129) primjećuju i što dodatno otežava situaciju kulturne industrije i čini ju bezizlaznijom je činjenica da je ona ovisna o drugim industrijama. „Ukoliko se u ovom svjetskom razdoblju objektivna društvena tendencija inkarnira u subjektivnim tamnim narnjerama generalnih direktora, to su izvorno direktori najmoćnijih sektora industrije, sektora čelika, petroleja, elektriciteta, kemijske industrije. U usporedbi s njima su kulturni monopoli slabi i ovisni. Moraju se jako truditi da udovolje pravim vlastodršcima da ne bi njihovu sferu, čiji je specifični tip robe ionako još previše prožet ljubaznim liberalizmom i židovskim intelektualcima, izvrgli nizu akcija čišćenja.

Ovisnost najjače radio-kompanije o elektroindustriji ili filmske o bankama karakteristična je za čitavu sferu čije su pojedine grane opet međusobno ekonomijski povezane.“

3.3. Herbert Marcuse

Hrvatska Enciklopedija navodi da je Herbert Marcuse bio njemački filozof i sociolog (Berlin, 19. VII. 1898 – Starnberg, 29. VII. 1979) te jedan od najistaknutijih pripadnika frankfurtske škole. Nakon studija filozofije u Berlinu i Freiburgu, 1933. emigrirao je pred nacizmom u SAD, gdje je postao profesorom na različitim sveučilištima. U duhu G. W. F. Hegela, K. Marxa, S. Freuda, E. Husserla i M. Heideggera, Marcuse je razvio vlastitu koncepciju "kritičke teorije društva" koja teži ozbiljenju filozofije u suvremenom industrijskom društvu. Suprotstavljajući se sustavu „umnoga neuma“, u kojem čovjek funkcionira kao jednodimenzionalno biće, Marcuse zahtijeva jednu vrstu neortodoksne prakse, u kojoj konkretna ljudska egzistencija nije izvedena iz normativnoga (vladajućega) pojma egzistencije, nego se razumije iz njezina izravnoga događanja. Ideologija je sastavni dio procesa proizvodnje, a tehnološka racionalnost postaje zbilja totalitarne moći.

3.3.1. Jednodimenzionalni čovjek — Rasprava o ideologiji razvijenog industrijskog društva

Jednodimenzionalni čovjek — Rasprava o ideologiji razvijenog industrijskog društva Marcuseovo je djelo nastalo 1964. u kojemu je pozitivna misao sagledana u vezi s društvenim kontekstom i označena kao osnova logike dominacije i tehnološke jednodimenzionalne racionalnosti. Tom analizom Marcuse ulazi u srž klasnog kapitalizma ali kao dobrom poznavaoču Hegelove misli jasno mu je da svaki pozitivni proces proizvodi i mogućnosti za vlastito prevladavanje. (Revija za sociologiju, 1979: 98-99)

Prema Begić (2014: 19), Marcuseova se analiza prvenstveno okreće razvijenome industrijskome društvu u kojem tehnički aparat proizvodnje i distribucije nije tek puki instrument, već sustav koji sam svoje proizvode determinira kao one aspekte koje mu služe i

koje ga proširuju. Proizvodni aparat u industrijskom društvu određuje ne samo društveno potrebna zanimanja, nego i individualne vještine, potrebe, aspiracije i stavove.

Ljudi poznaju sebe u svojim robama, nalaze svoju dušu u automobilima, hi-fi setovima, kućama u kojima prostorije za dnevni boravak i spavaonice nisu na istoj prostornoj razini, u kuhinjskim aparatima. Promijenio se mehanizam koji veže pojedinca za njegovo društvo, društvena kontrola je ukotvljena u novim potrebama koje je proizvela. (Marcuse, 1989: 28)

Kako to Begić (2014: 20) pojašnjava, „sredstva masovnoga prijevoza i komunikacija, raznovrsni proizvodi, namještaj za stanovanje, hrana i proizvodi za odijevanje te sve ostalo donose propisane stavove i navike, određene emocionalne i intelektualne reakcije koje na svoj osobit način povezuju potrošače s proizvođačima pa tako i s cijelim društvom, ugrađuju se u kulturu i postaju njezinim nosiocem. Proizvodi suvremenosti indoktriniraju i manipuliraju te kako postaju dostupni što većem broju ljudi i što je njihova proizvodnja rasprostranjenija, indoktrinacija postaje načinom života – način života tako se protivi bilo kakvoj promjeni i tako nastaje model markuzeovske jednodimenzionalne misli i ponašanja u kojem su odbijene ili reducirane one ideje i mogućnosti koje predstavljaju svijet koji omogućava akciju i rasuđivanje. Takva su stajališta jasan prikaz spajanja Freudova i Marxova učenja.“

Rješenje koje Marcuse nudi je sljedeće:

Odisti, prije nego što društvo može postati slobodno, ono mora stvoriti materijalne preduvjete slobode za sve svoje članove. Najprije mora kreirati bogatstvo pa ga tek onda raspodjeljivati prema slobodno razvijenim potrebama pojedinca; mora robove osposobiti da uče, vide i misle, pa tak onda oni mogu znati što se zbiva i što oni sami mogu učiniti da to izmijene. I, nadalje, u onoj mjeri u kojoj su robovi prekondicionirani da egzistiraju kao robovi i da budu zadovoljni u toj ulozi, nužno je da njihovo oslobođenje dođe izvana i odozgo. (Marcuse 1989: 54)

3.4. Leo Löwenthal

Kako navodi Marxists Internet Archive Encyclopedia, Leo Löwenthal je bio njemački filozof i sociolog rođen 1900. godine u Frankfurtu gdje je odrastao u Židovskoj obitelji. 1926. godine priključio se znanstvenicima s Instituta za socijalna istraživanja i brzo postao vodeći stručnjak za sociologiju književnosti i masovne kulture, kao i glavni urednik časopisa „Zeitschrift für Sozialforschung“ koji je pokrenut 1932. godine. S preseljenjem Instituta u SAD i Löwenthal se preselio te ostatak svojeg života proveo je posvećen raznim sociooškim istraživanja na američkim sveučilištima. Kao posljednji preživjeli član najužeg kruga intelektualaca

Frankfurtske škole primio je međunarodno priznanje kao simbol izuzetnog kolektivnog uspjeha znanstvenika na Institutu. Preminuo je 1993. godine u Berkeleyu, California.

3.4.1. Književnost, popularna kultura i društvo

Književnost, popularna kultura i društvo zbirka je eseja posvećenih povijesnoj analizi uloge i mjesta masovnih medija u produkciji i reprodukciji "slavnih". Nastala je kada je Löwenthal istražujući brojne tjednike o američkome kućnome životu, *Saturday Evening Post*, *Harper's* i slične, uočio pomak koji se zbio tijekom 1920-ih godina između čelnih ljudi kulturne industrije prema „slavnim ličnostima“, potpuno novoj kategoriji koja obuhvaća glumce, sportaše, filmske i kazališne glumce kojima je svima zajedničko to da se njihovoj slavi valja diviti, ali ne u njoj i sudjelovati. To je trenutak u kojem kapitalizam prelazi iz svoje proizvodne faze u potrošačku. Začetak je to „spektakularnog društva“ (Inglis, 1997: 36)

4. ZAKLJUČAK

Frankfurtska škola, osnovana 1923. godine uvelike je doprinjela razvoju komunikologije, još relativno mlade znanosti, ponajviše kritičkim, interdisciplinarnim pristupom (u kojem su koristili razne društvene znanosti; filozofiju, sociologiju, politiku, estetiku i brojne druge znanosti) prema praksi u kapitalističkim društvima što je iznjedrilo kritičku teoriju društva kao najznačajniji produkt Škole. U njoj je sadržana imanentna kritika tadašnjeg društva i stupova zapadne kulture, a najveći utjecaj na njezin razvitak imali su središnji predstavnici Škole koji djeluju pod utjecajem naomarksističkih ideja: Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse i Leo Löwenthal.

Kritička teorija društva oslanja se na nadahnuće iz marksizma i na teoriju koja kritizira imanentne napetosti građanskog društva i njegovog uspona na ekonomsku i time političku dominaciju uz pomoć kapitalizma i industrijske masovne proizvodnje. Ona, u konačnici promatrano, društvo dijeli u dvije grupe: tlačitelji i žrtve koje su nastale ponajviše političkim oblikovanjem društva koje kontroliraju tradicionalne institucije čiji su voditelji zapravo tlačitelji. Sukladno tome, svaki od teoretičara se u svojim istraživanjima osvrće se i na važnost uloge medija u stvaranju takvog društva te kao sudionika u industriji kulture i masovne proizvodnje.

Adorno je razvitku ove teorije doprinjeo istraživanjem o autoritarnoj ličnosti u kojemu je autoritarna ličnost definirao kao poseban sklop crta osobnosti, stavova i vrijednosti, tipičan za pojedinca koji ima izrazitu antidemokratsku orijentaciju. Pokazao je kako postoje osobe koje su sklonije antidemokratskoj orijentaciji od drugih i znatno podložnije prihvaćanju ideološkog obrasca kakav je fašizam. „Dijalektika prosvjetiteljstva“ je djelo kojeg je Adorno napisao sa suradnicima, a u kojem je zorno prikazana radikalna kritika sveukupne zapadne civilizacije i kulture kao gospodarenja ljudskoga roda nad prirodom. Ovim istraživanjem su autori učinili jedinstveni pokušaj da ujedine neke od glavnih teorijskih struja u tadašnjim društvenim znanostima - psihoanalizu, psihometriju i Kritičku teoriju što je bilo povod za mnoga kasnija istraživanja i razvitak raznih područja znanosti.

„Jednodimenzionalni čovjek — Rasprava o ideologiji razvijenog industrijskog društva“ Marcuseovo je djelo nastalo 1964. u kojemu je pozitivna misao sagledana u vezi s društvenim kontekstom i označena kao osnova logike dominacije i tehnološke jednodimenzionalne

racionalnosti. Ovim djelom Marcuse je pokušao objasniti izokrenute vrijednosti društva te odnos proizvodnje, proizvoda i proizvođača u ondašnjem društvu. Također, važno je napomenuti kako se Marcuse obraća i medijima te upozorava na to kako su oni platforma preko koje se odvija stvaranje jednodimenzionalnog čovjeka.

Leo Löwenthal je kritičku teoriju društva obogatio svojim istraživanjima brojnih tjednika američkog kućanskog života kroz koje je došao do saznanja o stvaranju ili možemo reći formuliranju jednog potpuno novog vida društva koje on naziva „spektakularnim društvom“. To istraživanje upotpunilo je sliku kritičke teorije društva, a onda i uputilo kritiku medijima koji su zapali u masovnu proizvodnju sadržaja koje pasivni i nezainteresirani, društveno neaktivni gledatelj/čitatelj/slušatelj traži te je njime objelodanjen trenutak u kojem kapitalizam prelazi iz svoje proizvodne u potrošačku fazu.

Sva ova istraživanja postavila su određene temelje teoriji medija i ukazale na brojne probleme i propuste koji se u komunikaciji i društvu u povijesti ponavljaju te su otkrila izuzetnu prožetost medijskog sustava kroz sve industrije i pore društva. To društvo je pasivno, apatično, željno zabave, monotono i ponajprije društvo u kojemu ljudske želje moraju zasjeniti njihove objektivne potrebe. To je društvo konzumerizma kojeg ne zanima što kupuje i koristi njemu je bitno samo da kupuje i koristi. Kada malo bolje pogledamo, iznimno ga je lako preslikati na današnje društvo. Možemo reći kako je današnje društvo kulminacijska slika onih oblika ponašanja, politike i odnosa industrije i kulture na kakve su upozoravali teoretičari Frankfurtske škole. Ono što najviše straši u cijeloj toj slici je nemogućnost opiranja stvaranju još hladnijeg, „zarobljenijeg društva“ nego što je ovo sada. Svijet medija, komunikacije, interneta, veselih smajlića na zaslonima pametnih telefona i tužnih izraza lica na ulicama je svijet u kojem trenutno živimo. Tu činjenicu si treba posvijestiti kako bismo zastali i promotrili još jednom što nam je Frankfurtska škola stavila u nasljedstvo te promislili kritički o smjeru u kojem naše društvo ide te koja je naša uloga u tome društvu.

5. LITERATURA

1. Adorno T, W. (1966./1979.), *Negativna dijalektika*, prev. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd
2. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950), *The Authoritarian Personality*. New York, Harper and Row.
3. Adorno T., W., Horkheimer M. (1977./1944.) *Dijalektika prosvjetiteljstva*; poglavlje: Kulturna Industrija
4. Begić J. (2014.) „Marksističko-psihoanalitička paradigma Herberta Marcusea“ diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet Ivana Lučića 3 Odsjek za komparativnu književnost
5. „Herbert Marcuse“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38821>
(Stranica posjećena 9. rujna 2018.)
6. Horkheimer, M. (1937.), *Philosophie und Kritische Theorie*, Zeitschrift für Sozialforschung, ponovno objavljeno u Horkheimer M. (1982.), *Kritička teorija I-II*, Stvarnost, Zagreb
7. Horkheimer M., Adorno T. (1971.) *Dielektik der Aufklarung*, Frankfurt s.M.
8. Inglis F. (1990./1997.) *Teorija medija*, prev. G. V. Popović, Zagreb: Barbat
9. Jay M. (1971.) *Dijalektička Imaginacija - Povijest Frankfurtske Škole i Instituta Za Socijalno istraživanje 1923.-1950.*; Biblioteka Etos
10. Karahasanović M. (2014.) „Adornova i Horkheimerova kritika masovne industrijske kulture na temelju prosvjetiteljskih ideja slobode, uma i jednakosti“, Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, BiH
11. Kunczik M., Zipfel A. (2006.) *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*; Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb
12. Marcuse H. (1970.) *Der eindimensionale Mensch*, Neuwied

13. Marcuse H. (1989.) *Čovjek jedne dimenzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, Sarajevo, Svjetlost
14. Marcuse H. (1969.) *Versuch uber die Befreiung*. Frankfurt a.M.
15. „Leo Lowenthal“, Marxists Internet Archive Encyclopedia, <https://www.marxists.org/glossary/people/l/o.htm#lowenthal-leo>
(stranica posjećena 13. rujna 2018.)
16. „Max Horkheimer“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26140>
(Stranica posjećena 9. rujna 2018.)
17. Revija za sociologiju, (1979.), „In memoriam, Herbert Marcuse (1898–1979)“, *Revija za sociologiju*, Vol.9 No.1-2 Lipanj
18. „Theodor Adorno“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=545>
(stranica posjećena 6. rujna 2018.)
19. Therborn G. (1970./1970.), *Frankfurtska škola*, prev. A. Sućeska; Tekst je izvorno objavljen u časopisu New Left Review I / 63 (Sept / Oct 1970.)